

116-014

อำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหม
ในสมัยรัตนโกสินทร์

นางสาว สุกัญญา บำรุงสุข

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2525

ISBN 974-560-828-9

008374

1 17926385

The Authority and Role of Samuha Phra Kalahom
During the Ratanakosin Period

Miss Sukunya Bumroongsook

คุณย์วิทย์ทรัพย์ากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts

Department of History
Graduate School
Chulalongkorn University

1982

ISBN 974-560-828-9

หัวข้อวิทยานิพนธ์
โดย
ภาควิชา
อาจารย์ที่ปรึกษา

อำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์
นางสาว สุกัญญา บำรุงสุข
ประวัติศาสตร์
ศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ พงตะบุตร

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยนี้เป็น
ส่วนหนึ่ง ของ การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโท

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

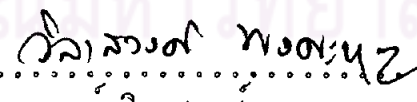

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ประจักษ์ บุญนา)

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อธิมา พิทักษ์ไพรวรรณ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ปิยนภา บุญนา)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เบญจมาภรณ์ กาญจนจรรย์)

..... กรรมการ
(ศาสตราจารย์ วิลาสวงศ์ พงตะบุตร)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หัวข้อวิทยานิพนธ์ อำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์
ชื่อนิสิต นางสาว สุกัญญา บำรุงสุข
อาจารย์ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ วิชาสงวณ พงศ์บุตร
ภาควิชา ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2524

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวิเคราะห์เรื่องราวเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - 2435 ทั้งนี้เพื่อจะได้ทราบถึงอำนาจหน้าที่ในด้านต่าง ๆ ของ สมุหพระกลาโหม บทบาทของ สมุหพระกลาโหมแต่ละท่านที่มีต่อการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของไทยในระบายนั้น ตลอดจนปัจจัยและกระบวนการที่ทำให้ตำแหน่งนี้สิ้นสุดลง

ในระบบการบริหารราชการแผ่นดินของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมนับเป็นตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีที่สำคัญที่สุดตำแหน่งหนึ่ง สมุหพระกลาโหมมีอำนาจหน้าที่อย่างกว้างขวาง ในระยะแรกนอกจากจะมีอำนาจหน้าที่ทางทหารแล้ว สมุหพระกลาโหมยังได้ปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ และควบคุมไพร่ในหัวเมืองเหล่านั้น รวมทั้งว่าการศาลอาญาในราชธานี ต่อมาภายหลังอำนาจหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหมยังเพิ่มขึ้นจากเดิมคือได้อำนาจชำระคดีสินคดีความหัวเมืองใต้บังคับบัญชา และจัดการภาษีอากรผูกขาดหลายประเภท โดยเฉพาะหน้าที่หลังนี้ มีส่วนสำคัญทำให้ฐานอำนาจทาง เศรษฐกิจของ สมุหพระกลาโหมมั่นคงขึ้น

เมื่อมีอำนาจหน้าที่และภารกิจมากมายหลายด้านเช่นนี้ สมุหพระกลาโหมจึงจัดว่าเป็นขุนนางสำคัญมากผู้หนึ่ง สมุหพระกลาโหมเริ่มมีบทบาทเด่นทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมไทยในตอนกลาง รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนี้สถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศก็มีส่วนเอื้ออำนวยให้เจ้าพระยาพระคลัง

ว่าที่สมุหพระกลาโหมกลายเป็นขุนนางที่ทรงอิทธิพลที่สุดในตอนปลายรัชกาลนี้ และมีบทบาทสำคัญในการแต่งตั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่ด้วย

อำนาจของสมุหพระกลาโหมถึงขั้นสูงสุดเมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บุคลิกความเป็นผู้นำ ความสามารถพิเศษ และพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมที่มั่นคง ประกอบกับฐานะหน้าที่โดยตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ล้วนเป็นปัจจัยส่งเสริมให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์มีอำนาจและอิทธิพลเหนือเจ้านายและขุนนางทั่วไป นอกจากจะมีฐานะเป็นเสมือนหัวหน้าเสนาบดีทั้งหลายแต่เพียงผู้เดียวแล้ว ท่านยังมีบทบาทสำคัญทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดรัชกาลนี้ ในตอนต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีอำนาจสิทธิ์ขาดทั่วพระราชอาณาจักร

แต่เมื่อสิ้นสมัยผู้สำเร็จราชการแล้ว อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหมค่อย ๆ ลดน้อยลง เนื่องจากเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหมคนต่อมาขาดความสามารถเด่นเป็นพิเศษ ประจวบกับเวลานั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราโชบายที่จะรวมพระราชอำนาจสู่พระองค์เอง เพื่อจะทรงเป็นผู้นำในการปรับปรุงและพัฒนาประเทศในแนวทางแบบอย่างตะวันตก ดังนั้นอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมจึงถูกโยกย้ายไปยังกรมอื่น ๆ โดยเฉพาะอำนาจทางการทหาร และการภาษีอากร หลังจากนั้นเมื่อมีการปรับปรุงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดินใหม่ใน พ.ศ. 2435 ตำแหน่งนี้ก็ถูกยกเลิกไป.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Q

Thesis Title The Authority and Role of Samuha Phra Kalahom
 during the Ratanakosin Period

Name Miss Sukunya Bumroongsook

Thesis Adviser Professor Vilaswongse Pongsabutra

Department History

Academic Year 1981

ABSTRACT

This thesis is an analytical study of the authority and role of Samuha Phra Kalahom between 1782-1892. The purpose of this thesis is to explore the various powers of Samuha Phra Kalahom, their roles and their impact on Thai politics, economics and society during that period. A study of the causes and processes of Samuha Phra Kalahom's decline and eventual abolition is also included.

Before King Chulalongkorn's administrative reform, the Samuha Phra Kalahom was one of the most important khunnang in the kingdom. His authority and functions were numerous. During the early years of the Ratanakosin period, in addition to the military administration and the government of the Southern provinces and the Malay tributary states, Samuha Phra Kalahom's other chief duties included the control of the Phrai in the South, and the prosecution of government officials accused of wrongdoing in the capital. Later on, jurisdiction over all the

Southerners and administrative power over some tax farming operations was also included. The latter authority undoubtedly enriched the wealth of this khunnang.

With such authority, it is hardly surprising that Samuha Phra Kalahom played quite important roles in Thai history. In the middle of the reign of King Rama III, Chao Phraya Phra Klung Wa Ti Samuha Phra Kalahom became one of only a few men whose activities had a great impact on Thai politics, economics and society at that time. Besides, in the closing years of the third reign, some beneficial circumstances, both internal and external, led him to become the most influential khunnang. On the death of King Rama III, the appointment of the King's successor became his responsibility.

Samuha Phra Kalahom's power reached its peak with this man, Chao Phraya Srisuriyawong. Combining leadership, talent, wealth and good connections with the power of Samuha Phra Kalahom, Chao Phraya Srisuriyawong became the dominant figure of his day. Not only did he successfully make himself the presumptive Prime Minister of the country, but he also played a great number of other important roles. At the beginning of the reign of King Chulalongkorn, he was appointed Regent and held supremacy for six years.

However, after the end of the regency, Samuha Phra Kalahom's authority and functions were gradually diminished. Chao Phraya Suriwongwaiyawat, the following Samuha Phra Kalahom, a man with

less talent or strength of character, could not maintain the prestige of this post. Meanwhile, in order to be able to affect a change for the betterment of the country, the young King took steps towards the concentration of power in his own hands.

Hence, some of the authority and functions of Samuha Phra Kalahom, especially in military and tax administration, were transferred to other persons on whom the king could depend. Finally, when the administrative reform occurred in 1892, the post of Samuha Phra Kalahom was abolished.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กิติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือจากบุคคลต่างๆ หลายนาน ศาสตราจารย์ วิลาสว่าง พงศ์บุตร อาจารย์ผู้ควบคุมการวิจัย ไก่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำและข้อคิดเห็นที่มีคุณค่านานับประการ รวมทั้งได้เอาใจใส่ตรวจแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ มาโดยตลอด ผู้เขียนรู้สึกซาบซึ้งในพระคุณของอาจารย์เป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณอย่างสูง ณ ที่นี้

นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ จิตินา พิทักษ์ไพรวรรณ รองศาสตราจารย์ ปิยนาด มุขนาค และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจारी ที่ไต่กรุณาให้ความคิดเห็นและคำวิจารณ์ที่มีประโยชน์ ซึ่งมีส่วนอย่างมากในการทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สมบูรณ์ขึ้น

ผู้เขียนขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ห้องสมุดต่าง ๆ อันได้แก่ ห้องวิทยุชุมชน หอสมุดแห่งชาติ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และห้องสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่อำนวยความสะดวกในการค้นคว้าข้อมูลเป็นอย่างดี

คุณนันทิยา สว่างวุฒิชัยธรรม และ คุณศุภรัตน์ เลิศพาลีชัยกุล ไต่ช่วยเหลือทางคำขอมูลบางประการ และให้คำแนะนำที่มีคุณประโยชน์ ผู้เขียนขอขอบคุณ ณ โอกาสนี้

คำปรึกษา คำแนะนำและกำลังใจจาก สุมาลี บำรุงสุข มีส่วนสำคัญทำให้การเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ลุล่วงไปได้อย่างราบรื่น ผู้เขียนซาบซึ้งในความช่วยเหลือของเธอเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ คุณวีระ พิมพา ที่ช่วยเหลือพิมพ์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้ได้อย่างประณีตเรียบร้อย

ความห่วงใยและน้ำใจไมตรีของเพื่อน ๆ และพี่ ๆ ตลอดเวลาการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นเสมือนยาบำรุงใจที่เห็น้อยอ่อนให้เข้มแข็งขึ้น เป็นสิ่งที่ผู้เขียนจะระลึก

ถึง อยู่เสมอด้วยความซาบซึ้ง

ท้ายที่สุด ขอกราบขอบพระคุณแม่และโกที่เคารพรักยิ่ง ผู้ซึ่งสนับสนุนทั้งทาง
 ค่าน้ำใจและกำลังใจให้ผู้เขียนมีโอกาสศึกษาเล่าเรียนและทำสิ่งที่พอใจ ความรัก
 ของแม่และโกที่มีต่อผู้เขียนนั้นเป็นส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้ผู้เขียนมุ่งมั่นทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้
 จนสำเร็จลงได้

สุกัญญา บารุงสุข

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ฉ
กิติกรรมประกาศ	ฉ
บทที่	
บทนำ	1
1 คำแห่ง สมุหพระกลาโหมก่อนสมัยรัตน โกสินทร์	8
สภาพการปกครองของกรุงศรีอยุธยา ก่อนสมัยสมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ	9
การตั้งตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมในสมัยสมเด็จพระบรมไตร โลกนาถ	15
บทบาททางการเมืองของ สมุหพระกลาโหมก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ ..	17
1. การขึ้นมีอำนาจของ เจ้าพระยากลาโหม	18
2. ความเสื่อมของตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม	25
2 อำนาจหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหมสมัยรัตนโกสินทร์	38
อำนาจหน้าที่คานทหาร	40
1. บังคับบัญชากรมฝ่ายทหาร	42
2. ดูแลกองเรือและเครื่องสรรพาวุธทั้งปวง	47
3. การตระเตรียมกองทัพลีและ เป็นแม่ทัพยามเกิดเหตุการณ์ ไม่สงบ	53
อำนาจหน้าที่คานการควบคุมไพร่	63
1. วิธีการควบคุมไพร่	64
2. การสักเลกและทำบัญชีไพร่	67
3. การเกณฑ์แรงงานและช่วย	74
4. การดูแลรักษาไพร่ไม่ให้ระส่ำระสาย	77

สารบัญ

บทที่

หน้า

อำนาจหน้าที่คานการปกครอง	82
1. เขตพื้นที่ภายใต้การปกครอง	82
2. การปกครองหัวเมืองภาคใต้	85
3. การปกครองเมืองประเทศราชในแหลมมลายู	106
อำนาจหน้าที่คานการศาล	110
1. วาการศาลอาญาในราชธานี	110
2. การชำระคดีความหัวเมืองใต้บังคับบัญชา	113
อำนาจหน้าที่คานการจับเก็บภาษีอากร	119
1. รายการภาษีผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหม	120
2. การดูแลจัดเก็บภาษีอากรผูกขาดที่ขึ้นกรมพระกลาโหม ..	124
3. การใช้จ่ายเงินภาษีก่อนส่งกรมพระคลัง	128
3 บทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์	136
บทบาทของ สมุหพระกลาโหมระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2373	139
1. บทบาททางการเมืองของเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) และเจ้าพระยามหาเสนา (ปั้น)	140
2. ปัจจัยที่ไม่ส่งเสริมให้สมุหพระกลาโหมมีบทบาทสำคัญ ในช่วงนี้	145
การครองตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมและโกษาธิบดีของ เจ้าพระยา พระคลัง (ทิศ) (พ.ศ. 2373 - 2394)	161
1. สาเหตุที่ทรงตั้งเจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) เป็นเจ้าพระยา พระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม	162
2. สถานะของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเมื่อ เปรียบเทียบกับสมุหพระกลาโหมท่านอื่น ๆ ก่อน พ.ศ. 2373	167

สารบัญ

บทที่

หน้า

3.	ปัจจัยที่ส่งเสริมให้เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระ กลาโหมเป็นผู้นำขุนนาง	169
4.	บทบาทของเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ...	175
	บทบาทของเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ที่สมุหพระกลาโหม (พ.ศ. 2394 - 2412)	185
1.	เหตุที่เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์เลือกดำรงตำแหน่งสมุห พระกลาโหม	188
2.	ปัจจัยที่ทำให้เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์เป็นขุนนางที่มีอำนาจ มากที่สุด ในรัชกาลที่ 4	193
3.	บทบาทของเจ้าพระยาศรีสุรียวงค์ที่สมุหพระกลาโหม ...	210
	การสลายอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (พ.ศ. 2412 - 2430)	228
4.	การสิ้นสุดตำแหน่งสมุหพระกลาโหม	255
	สาเหตุการยกเลิกตำแหน่งสมุหพระกลาโหม	256
	บทบาทของเจ้าพระยาพลเทพที่สมุหพระกลาโหมและพระยามนตรี สุรียวงค์	263
	การเปลี่ยนแปลงอำนาจหน้าที่ของสมุหพระกลาโหมระหว่าง พ.ศ. 2430 - 2434	267
	การปรับปรุงราชการภายในกรมพระกลาโหม	274
1.	การจัดทำงบประมาณการใช้จ่ายในกรม	274
2.	การจัดพนักงานประจำ ณ ศาลาลูกขุนในขวา สำนักงาน กรมพระกลาโหม	276
	การยกเลิกตำแหน่งสมุหพระกลาโหมและการจัดตั้งกระทรวง กลาโหม	280

สารบัญ

	หน้า
บทสรุป	286
บรรณานุกรม	292
ภาคผนวก	311
ประวัติ	327

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทนำ

สาเหตุในการศึกษาและวิจัย

สมุหพระกลาโหม เป็นตำแหน่ง อัครมหาเสนาบดีที่สำคัญที่สุดตำแหน่งหนึ่งในระบบการปกครองของไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และสืบต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งยกเลิกไปใน พ.ศ. 2435 ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้มีอำนาจหน้าที่และบทบาทกว้างขวางอย่างยิ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากจะมีหน้าที่ด้านการทหารและควบคุมกำลังไพร่ในหัวเมืองภาคใต้ เพื่อใช้ในราชการทั้งยามสงบและยามสงครามแล้ว สมุหพระกลาโหมยังมีอำนาจหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชในแหลมมลายู มีอำนาจหน้าที่ในการพิจารณาตัดสินคดีความอาญา และความหัวเมืองที่ปกครอง รวมทั้งการจัดเก็บส่วยภาษีอากรจากหัวเมืองภาคใต้ และว่าการภาษีอากรผูกขาดบางประเภทที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลเป็นพิเศษอีกด้วย

อำนาจหน้าที่อันหลากหลายของสมุหพระกลาโหมนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวิจารณ์ว่า

ถ้าจะเทียบตำแหน่งสมุหพระกลาโหมสมุหนายกในเวลานี้กับตำแหน่งเสนาบดีที่ในประเทศทั้งปวงมีอยู่ ก็จะต้องนับว่าเป็นเสนาบดีว่าการบ้านเมือง กวดย เสนาบดีว่าการยุติธรรม กวดย เสนาบดีว่าการทหาร กวดย เสนาบดีว่าการคลัง กวดย รวมกันอยู่ในคนเดียว เป็นเสนาบดี 4 - 5 ตำแหน่ง¹

¹พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน," ประวัติศาสตร์และการเมือง (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 129.

สมุหนายก คือ อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือน ว่าการกรมมหาดไทย

เมื่อตำแหน่งสมุหพระกลาโหมมีอำนาจหน้าที่มากมายเช่นนี้ ย่อมส่งผลให้ผู้ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมเป็นขุนนางที่มีความสำคัญมากคนหนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าพระยาพระคลัง (ทิศ) ว่าที่สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 3 และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) สมุหพระกลาโหมในสมัยรัชกาลที่ 4 ต่างมีส่วนเสริมสร้างให้ตำแหน่งนี้ทวีความสำคัญขึ้น และมีบทบาททั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม สมุหพระกลาโหมทั้งสองท่านนี้ล้วนมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้แต่งตั้งพระมหากษัตริย์ และโดยเฉพาะในสมัยของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สถานะของสมุหพระกลาโหมที่เคยเป็นอัครมหาเสนาบดีฝ่ายทหาร คู่กับสมุหนายก อัครมหาเสนาบดีฝ่ายพลเรือนนั้น ได้เปลี่ยนแปลงไป สมุหพระกลาโหมกลายเป็นประธานแห่งเสนาบดีและข้าราชการทั้งปวงแต่ผู้เดียว เปรียบได้กับเป็น "ปรียมินิสเตอ"¹ ในสายตาของชาวต่างชาติในเวลานั้น และจากตำแหน่งสมุหพระกลาโหมนี้เอง ได้เป็นบันไดนำเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปสู่ตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตำแหน่งสมุหพระกลาโหมจะเป็นตำแหน่งสำคัญในการปกครองของไทยในสมัยโบราณ ก่อนการปฏิรูปการปกครองในสมัยพระบาทสมเด็จพระ-

¹ กตธ. จดหมายเทศุ์รัชกาลที่ 4 เลขที่ 115 จ.ศ. 1228 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กราบทูลว่ากัปตันเรือรบฝรั่งเศษขอหนังสือเดินทาง และ เลขที่ 203 จ.ศ. 1228 หนังสือมีไปมากับกงสุล โปรตุเกส

"ปรียมินิสเตอ" เป็นการถอดคำภาษาอังกฤษ "Prime Minister" เป็นคำไทย ตามแบบคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 การที่คงคำศัพท์นี้ไว้ เนื่องจากถ้าจะแปลเป็น "นายกรัฐมนตรี" ตามศัพท์ภาษาไทยปัจจุบันก็ไม่ตรงตามความเป็นจริง จะแปลว่า "อัครมหาเสนาบดี" คำนี้ในสมัยนั้นก็ใช้กับสมุหนายกด้วย จึงเห็นควรใช้ทับศัพท์ตามที่เรียกขานกันในสมัยรัชกาลที่ 4 ตามเดิม

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าและวิจัยเรื่องนี้อย่างจริงจัง การศึกษาเรื่องตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนหน้านี้ ส่วนใหญ่แล้วเป็นการพิจารณาอย่างกว้าง ๆ ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบการปกครองของไทยสมัยหนึ่ง ดังเช่นปรากฏใน "การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ" ของ กวอริช เวลส์ "ลักษณะการปกครองของประเทศสยามแต่โบราณ" และพระนิพนธ์อื่น ๆ ในทางด้านการเมืองการปกครอง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ "พระราชดำรัสทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" ซึ่งเป็นเอกสารที่อธิบายระเบียบการบริหารราชการในสมัยก่อนไว้อย่างละเอียดดีกว่าเอกสารอื่น ๆ

นอกจากนี้ยังมีความสนใจศึกษาเฉพาะศัพท์คำว่า "กลาโหม" และ "กระลาโหม" ในหมู่ผู้สนใจวิชานิรุกติศาสตร์ เพื่อศึกษาที่มาและความหมายของคำนี้ ซึ่งแม้ว่าจะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาอำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมโดยตรง หากมีประโยชน์ในแง่ที่ให้ความกระจ่าง เกี่ยวกับหน้าที่บางประการของกลาโหมในกฎมณเฑียรบาลครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องนี้ มีอาทิ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร และ จิตร ภูมิศักดิ์

ในบรรคางานวิจัยรุ่นหลังนั้น "บทบาททางการเมืองการปกครองของเสนาบดีตระกูลขุนนาง" และ "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5" ของ ปิยนาด บุนนาค เป็นงานค้นคว้าวิจัยซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับบทบาทของสมุหพระกลาโหมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มากที่สุด เนื่องจากเสนาบดีในตระกูลขุนนางถึง 5 ท่าน รวมทั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วยนั้น ดำรงตำแหน่งสมุหพระกลาโหมในระยะเวลาต่าง ๆ กัน อย่างไรก็ตามงานวิจัยทั้งสองเรื่องนี้ ส่วนใหญ่เน้นหนักเฉพาะงานและบทบาทของเสนาบดีตระกูลขุนนางและสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น มิได้พิจารณาจากแง่มุมของตำแหน่งสมุหพระกลาโหมโดยตรง

นอกจากงานวิจัยที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีวิทยานิพนธ์อีกหลายเล่มที่ศึกษา เรื่องการทหารของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ และมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องสมุหพระกลาโหม อยู่บ้าง แต่การวิจัยเหล่านั้นมุ่งความสนใจในช่วงเวลาที่ตำแหน่งสมุหพระกลาโหมใกล้จะ สิ้นสุดลงแล้ว และเป็นเพียงการศึกษาระบบการที่จะยกเลิกวิธีการบริหารราชการแบบ เก่าภายใต้อำนาจของสมุหพระกลาโหม ให้เปลี่ยนเป็นระเบียบบริหารราชการแบบใหม่ ในกระทรวงกลาโหม

วิทยานิพนธ์เหล่านี้ มีอาทิ "การปรับปรุงกองทัพบกของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่ พ.ศ. 2394 - 2475" ของ แจมจันทร์ วงศ์วิเศษ "บทบาทและกิจการทหารเรือ ไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์" ของ มลิวัดัย คงเจริญ และ "The Military, Government and Society in Siam, 1868-1910; Politics and Military Reform During the Reign of King Chulalongkorn" โดย Noel Alfred Battye

โดยเหตุที่ยังไม่มีการศึกษาค้นคว้าในเรื่องอำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุห- พระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์โดยตรงมาก่อน จึงเห็นควรศึกษาเรื่องราวของตำแหน่ง สำคัญนี้ไว้ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เท่าที่จะเป็นไปได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของตำแหน่งสมุหพระกลาโหม ก่อนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยสังเขป ซึ่งจะ เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์อำนาจหน้าที่และบทบาทของสมุหพระกลาโหม ในสมัยต่อมา
2. เพื่อศึกษาขอบเขตอำนาจหน้าที่ของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์ ในด้านการทหาร การควบคุมไพร่ การปกครองหัวเมืองภาคใต้และประเทศราชในแหลม มลายู การศาล และการภาษีอากร
3. เพื่อศึกษาบทบาทของสมุหพระกลาโหมที่มีต่อการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์จนถึง พ.ศ. 2435

4. เพื่อศึกษาปัจจัยในการยกเลิกรำแหน่ง สมุหพระกลาโหม และกระบวนการที่ทำให้ตำแหน่งนี้สิ้นสุดลง

ขอบเขตการวิจัย

การศึกษารำแหน่งหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัตนโกสินทร์ กำหนดเวลาตั้งแต่ พ.ศ. 2325 ถึง พ.ศ. 2435 ที่กำหนดช่วงเวลานี้ เนื่องจาก พ.ศ. 2325 เป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระไชยบุรินทร์ (ปลื้ม) ปลัดเมืองพิษณุโลกเป็นเจ้าพระยามหาเสนา ดำรงตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม เป็นคนแรกของกรุงรัตนโกสินทร์ และ พ.ศ. 2435 เป็นปีที่ตำแหน่ง สมุหพระกลาโหมซึ่งมีประวัติอันยาวนานถูกยกเลิกไป ตามประกาศตั้งตำแหน่ง เสนาบดีเมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435

วิธีดำเนินการวิจัย

การค้นคว้าวิจัยที่ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล โดยนำเสนอผลการวิจัยด้วยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description)

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าได้จากทั้งเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) และเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) เอกสารชั้นต้นที่ใช้มีทั้งที่พิมพ์เผยแพร่แล้วและที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์ ได้แก่ จกหมายเหตุ พระราชหัตถเลขา ประกาศ ใบบอก สารตรา หนังสือโต้ตอบทางการ พระราชบัญญัติ และกฎหมายต่าง ๆ ส่วนเอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ วารสาร วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยอื่น ๆ

ในการศึกษาค้นคว้า มีแหล่งข้อมูลที่สำคัญ คือ หอวังชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1. ทำให้เข้าใจขอบเขตอำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี
2. ให้ความกระจ่างในเรื่องอำนาจหน้าที่และบทบาทของ สมุหพระกลาโหมในสมัยรัตนโกสินทร์
3. ได้ทราบสาเหตุการยกเลิกตำแหน่ง สมุหพระกลาโหม และกระบวนการที่ทำให้ตำแหน่งนี้สิ้นสุดลง
4. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษา เรื่องราวของ อัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีอื่น ๆ ในระบบการปกครองของไทย ก่อนการปฏิรูปในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตัวอักษรย่อที่ใช้ในเชิงบรรณานุกรม

กทช.	หมายถึง	กอง หอสมุดแห่งชาติ
กจช.	หมายถึง	กอง หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
กท.	หมายถึง	เอกสาร เย็บเล่มกรมพระกลาโหม
พศ.	หมายถึง	เอกสาร สมุดพิเศษ
ก.	หมายถึง	เอกสาร กระทรวงกลาโหม
ค.	หมายถึง	เอกสาร กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
บ.	หมายถึง	เอกสาร กรมราชเลขาธิการ เบ็ดเตล็ด
ม.	หมายถึง	เอกสาร กระทรวงมหาดไทย

หมายเหตุ

ตามปกติในการเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับเจ้านายและขุนนางข้าราชการนั้น นิยมใช้พระนามและบรรดาศักดิ์สุดท้ายที่ได้รับ เช่น ในประวัติเจ้าพระยามหาเสนาฯ (บัน สุกุม) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้ชื่อ เจ้าพระยามหาเสนาฯ

โดยตลอดตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบ¹ แต่ในวิหยาภิพนธ์เล่มนี้ เมื่อกล่าวถึงบุคคลใดก็ตาม ส่วนใหญ่จะเรียกชื่อนั้นตามบรรดาศักดิ์ที่ดำรงอยู่ในเวลาที่กล่าวถึง เพื่อให้ทราบยศและตำแหน่งที่บุคคลผู้นั้นเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ซึ่งจะมีผลต่อความเข้าใจในเรื่องอำนาจหน้าที่และบทบาทในระยะนั้น เช่น สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เมื่อกล่าวถึงบทบาทของท่านในสมัยรัชกาลที่ 3 จะเรียกท่านว่า หลวงสิทธิินายเวร หรือ จมื่นไวยวรนาถ หรือ พระยาศรีสุริยวงศ์ ตามลำดับเวลาที่ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 จะเรียกท่านว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่สมุหพระกลาโหม ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 ระหว่าง พ.ศ. 2411 - 2416 จะเรียกท่านว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน และตั้งแต่ พ.ศ. 2416 เป็นต้นไป จึงจะเรียกท่านว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, "ประวัติเจ้าพระยาบวรราช,"
ประวัติเจ้าพระยาบวรราช (บุนนาค) ประวัติเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)
ประวัติเจ้าพระยาบวรราช (ปั้น สุขุม) (พระนคร : องค์การตำราดุสฎา, 2504),